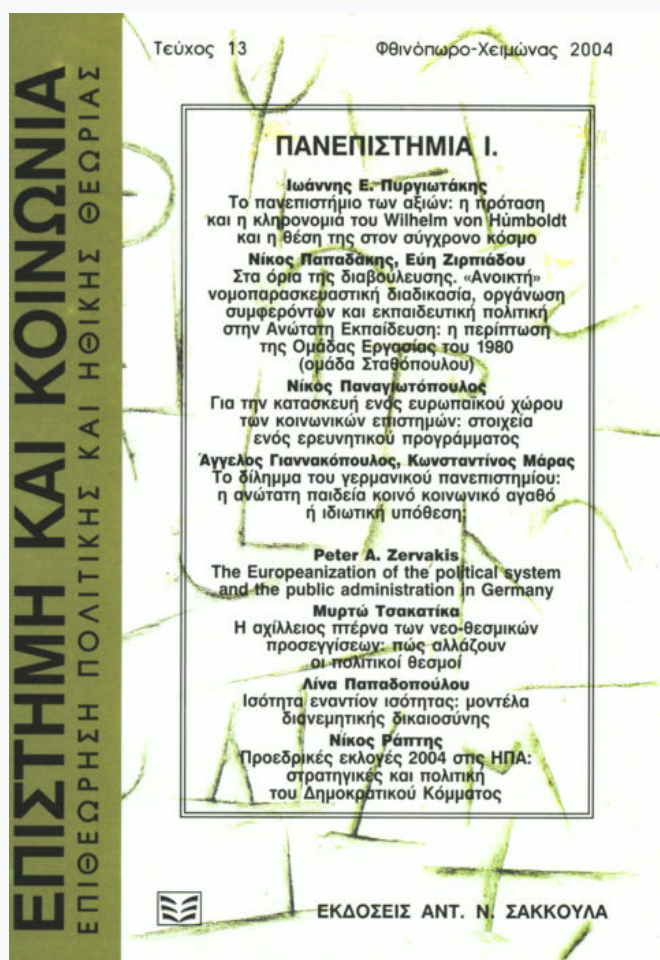

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 13 (2004)

Πανεπιστήμια Ι

Eric Hobsbawm, Terence Ranger, επιμέλεια, Η επινόηση της παράδοσης, μετάφραση Θ. Αθανασίου

Ηλίας Κατσούλης

doi: [10.12681/sas.583](https://doi.org/10.12681/sas.583)

Copyright © 2015, Ηλίας Κατσούλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κατσούλης Η. (2015). Eric Hobsbawm, Terence Ranger, επιμέλεια, Η επινόηση της παράδοσης, μετάφραση Θ. Αθανασίου. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 13, 225-233. <https://doi.org/10.12681/sas.583>

BIBΛIOKΡΙΤΙΚΕΣ

Eric Hobsbawm, Terence Ranger, επιμέλεια, *Η επινόηση της παράδοσης*, μετάφραση Θ. Αθανασίου, Εκδόσεις Θεμέλιο-Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2004, 355 σελ.

Με τον συλλογικό τόμο για την 'επινόηση της παράδοσης', η βρετανική ιστορική επιστήμη καθιστά επίκαιρο έναν τρόπο ανάγνωσης και ερμηνείας της ιστορίας που δεν μας ήταν οικείος. Τα ήθη και τα έθιμα, τα σύμβολα και οι τελετουργίες, η ενδυμασία, η γλώσσα, ο χορός, οι παρελάσεις, τα τραγούδια, η μουσική, τα κτίρια, τα μνημεία, ο αθλητισμός κ.λπ., όλα αυτά τα 'φαινομενικά' ρευστά, αντιφατικά και αόριστα, όταν ερευνώνται σε βάθος αποκτούν σημασία και ανοίγουν καινούριους δρόμους στην κατανόηση αλλά και στην εξήγηση ιστορικών γεγονότων που, μέχρι τώρα, δεν είχαν ικανοποιητικά ερμηνευτεί. Οι συγκεντρωμένες στον συλλογικό τόμο μελέτες αναφέρονται σε τρεις λαούς της Βρετανίας, στην αποικιοκρατούμενη Ινδία, στην επίσης αποικιοκρατούμενη Αφρική αλλά και σε μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες όπως και στις ΗΠΑ. Σε όλες τις μελέτες είναι κοινό το γνώρισμα και η προσπάθεια των συγγραφέων να αναδείξουν μια πλευρά της ιστορίας αυτών των χωρών και των πολιτισμών τους, που δεν εντάσσεται στα μοντέλα ερμηνείας που συνήθως χρησιμοποιούνται από τους κοινωνικούς επιστήμονες. Η κεντρική ιδέα του βιβλίου, εάν είναι δυνατόν να αναδειχθεί *μία* κεντρική ιδέα μέσα από τόσο διαφορετικά αντικείμενα έρευνας, είναι ότι, σε διάφορες φάσεις της ιστορικής εξέλιξης, λαοί, φυλές, τάξεις, ομάδες αναπτύσσουν μια ιδέα του πολιτισμού τους, των παραδόσεών τους που, χωρίς να είναι απόλυτα αυθαίρετη, είναι εν πολλοίς 'επινοημένη' και σε μεγάλο βαθμό 'κατασκευασμένη'. Για ποιον λόγο είναι αναγκαίες αυτές οι κατασκευές και οι επινοήσεις της παράδοσης και γιατί παίζουν έναν τόσο αποφασιστικό ρόλο σε ορισμένες περιόδους, το αναλύουν με τρόπο εξόχως ενδιαφέροντα οι συγγραφείς του συλλογικού τόμου.

Ο Hugh Trevor-Roper ερευνά τη Σκοτία των υψιπέδων και προσπαθεί να

αναδειξεί εκείνα τα στοιχεία της κουλτούρας τους τα οποία οι ίδιοι οι Σκοτσέζοι προβάλλουν στην προσπάθειά τους να τονώσουν τον εθνικό τους χαρακτήρα και να διαφοροποιηθούν από την κυρίαρχη βρετανική κουλτούρα. Η ανάγκη διαμόρφωσης μιας διακριτής εθνικής συνείδησης και πολιτισμού οδηγεί στο να γραφεί εκ νέου η σκοτσέζικη ιστορία κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αναδειχθεί ο ξεχωριστός της χαρακτήρας. Για να γίνει αυτό χρειάστηκε η παρέμβαση δύο συγγραφέων οι οποίοι, με πράξεις 'αναίσχυντης πλαστογραφίας' δημιούργησαν μια ντόπια λογοτεχνία και μια νέα σκοτσέζικη ιστορία. Και όσον αφορά την πλαστογραφία της ιστορίας θα μπορούσαμε να πούμε 'ουδέν νεώτερον' ή ασυνήθιστο αφού αποτελεί στοιχείο της γραφής της ιστορίας όλων των λαών. Το ενδιαφέρον στη μελέτη του Trevor-Roper βρίσκεται, κατά τη γνώμη μου, στο γεγονός ότι συνδέονται καταστάσεις πολιτισμικού είδους με τις κοινωνικές, οικονομικές και άλλες διεργασίες και τις συντελούμενες εξελίξεις σε τέτοιο βαθμό που να τις εξυπηρετούν. Η εμμονή, για παράδειγμα, στην παραδοσιακή ενδυμασία του κιλτ μπορεί να είχε, συγχρόνως, παραδοσιακό και πρακτικό χαρακτήρα αφού εξυπηρετούσε κάποιες 'ορθολογικές' ανάγκες του περάσματος στη βιομηχανική κοινωνία και διαφοροποίησης από την κρατούσα αγγλική κουλτούρα. Από τη μία μεριά, ήταν επιθετικά προσανατολισμένη στο μέλλον και, από την άλλη, αμυντικά στραμμένη στο παρελθόν. Αυτή η 'έπινοημένη' κουλτούρα εξυπηρετούσε, τελικά, και τις δύο όψεις της σκοτσέζικης κοινωνίας του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αιώνα.

Ο *Prys Morgan* αναφέρεται στην πολιτισμική παρακμή της Ουαλίας τον 18ο αιώνα και παρατηρεί ότι εκείνοι που διαμαρτύρονται για την κατάπτωση αυτή είναι εκείνοι που αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για την υπέρβασή της. Όπου οι παραδόσεις δεν αρκούν, επινοούνται και κατασκευάζονται νέες και κατάλληλες. Εκείνο που φαίνεται ότι παρήκμαζε ήταν ο χαρακτήρας των Ουαλών οι οποίοι υπήρξαν από τους πιο εύθυμους στον κόσμο και τώρα έχουν γίνει από τους πιο πληκτικούς, διαπίστωναν οι ουαλοί λόγιοι. Για να ξαναγίνουν, λοιπόν, οι Ουαλοί αυτοί που ήταν, χρειαζόταν μια πολιτιστική επανάσταση η οποία και επιχειρήθηκε, προπάντων στη μουσική και στη γλώσσα. Προηγουμένως, όμως, έπρεπε να αποκατασταθεί η ιστορική συνέχεια, πράγμα το οποίο επιχείρησαν ορισμένοι λόγιοι υποστηρίζοντας ότι οι Ουαλοί προέρχονταν από τους Βρετανούς οι οποίοι, με τη σειρά τους, προέρχονται από τους Κέλτες που είχαν ένδοξη ιστορία! Το γεγονός ότι κάτι τέτοιο δεν ίσχυε, 'αυτό τελικά δεν ενδιέφερε' αφού οι Κέλτες αντανakλούσαν τις φαντασιώσεις της εποχής και εφοδίασαν το 'περιορισμένο, θλιβερά

μικρό έθνος... με αφάνταστα μεγαλειώδες παρελθόν ως παρηγορία'. Αλλά και η ουαλική γλώσσα, η οποία θεωρείτο ως μια 'αλλόκοτα άσχημη', 'χωρίς κανένα γόητρο' γλώσσα, βρέθηκε τρόπος να αποκατασταθεί αφού συνδέθηκε κατευθείαν με την πολύ πρώιμη ιστορία και αναδείχτηκε 'κατά κάποιον τρόπο γνήσια και αμόλυντη'. Είναι, λοιπόν, οι μυθοπλασίες των λογίων που μεταβάλλουν μια ενδεή, απειλούμενη με εξαφάνιση γλώσσα σε ιστορική γλώσσα. Και στην περίπτωση αυτή έχουμε το ίδιο φαινόμενο που συναντήσαμε στις επινοήσεις των σκοτσέζων λογίων οι οποίοι, με τον δικά τους τρόπο, 'κατασκεύασαν' την ιστορία τους και διαμόρφωσαν ακριβώς εκείνον τον τύπο παράδοσης που τους εξυπηρετούσε. Το ίδιο συνέβη, κατά ένα μέρος, και με τη μουσική της οποίας, όμως, την αναβίωση υποβोधήθηκε η επαναφορά της χρήσης της τριπλής άρπας, που είχε ξεχαστεί. Οι επινοήσεις των ουαλών λογίων, όπως και των Σκοτσέζων, δείχνουν ότι, όπου το παρελθόν ενός λαού λογίζεται λειψό, οι άνθρωποι το συμπληρώνουν με τον δικό τους τρόπο. Το συμπέρασμα στο οποίο μας οδηγεί ο συγγραφέας, και το οποίο βεβαίως δεν αφορά μόνον τους Ουαλούς, είναι ότι κοινωνίες, λαοί, κράτη χωρίς ιστορική παράδοση και χωρίς θεσμούς που ελέγχουν και αντιστέκονται (π.χ., πανεπιστήμια) είναι εύκολη λεία σε ευφγείς πλαστογράφους.

Οι τελετουργίες της βρετανικής αυλής είναι το αντικείμενο που πραγματεύεται ο *David Cannadine*. Για να αναδείξει το μεταβαλλόμενο νόημα αυτών των τελετουργιών τις εντάσσει στο συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Αναφερόμενος στην 'κατεξοχήν' βασιλική τελετουργία τη στέψης του /της μονάρχη, διαπιστώνει ότι επαναλαμβάνεται μεν και παραμένει αναλλοίωτη μέσα στον χρόνο, το νόημά της, όμως, μπορεί να αλλάξει ουσιαστικά 'ανάλογα με τη φύση του πλαισίου'. Έτσι, σε μια εποχή στασιμότητας, η εμμονή στην παραδοσιακή τελετουργία μπορεί να εκφράζει και να αντανακλά τη σταθερότητα και τη συναίνεση, στοιχεία απαραίτητα για την αποτροπή αμφισβητήσεων του θεσμού, ενώ σε εποχές αλλαγών ή συγκρούσεων, η διατήρηση της τελετουργίας μπορεί να δίνει την εντύπωση της συνέχειας, έτσι ώστε η σταθερότητα και η αντοχή του θεσμού να δείχνει τη διατήρηση της ταυτότητας και της αντοχής της κοινωνίας στις αλλαγές που συντελούνται. Στην τελετουργία της στέψης ο *David Cannadine* διακρίνει δέκα όψεις (!) τις οποίες επιχειρεί και να αναδείξει στη μελέτη του αυτή. Είναι αυτές οι δέκα όψεις στο σύνολό τους τις οποίες παραμελούν ή αγνοούν οι 'κοινωνιολόγοι'. Για αυτούς, η Αγγλία, από τη δεκαετία του 1880 'υποτίθεται ότι είναι «σύγχρονη», «βιομηχανική», «μοντέρνα» κοινωνία

η δομή της οποίας θεωρείται δεδομένη'. Εδώ, ακριβώς, βρίσκεται το σημείο στο οποίο, σύμφωνα με τους συγγραφείς αυτού του συλλογικού τόμου, η ιστορική έρευνα υπερέχει της εν γένει 'κοινωνιολογικής', επειδή ενδιαφέρεται να αναδειξεί το πλήθος, τις πολλές όψεις, του τελετουργικού φαινομένου. Παρά την ξεκάθαρη θέση που παίρνει ο συγγραφέας απέναντι στις 'κοινωνιολογικές' αναλύσεις, δεν αποφεύγει ο ίδιος την, έστω, μερική χρήση και αξιοποίηση της κοινωνιολογικής μεθόδου όταν διακρίνει ότι, στις τέσσερις φάσεις της εξέλιξης της τελετουργικής εικόνας της βρετανικής μοναρχίας (1820-1870, 1877-1914, 1918-1935 και 1953-), η δεύτερη (1877-1914) αποτελεί το αποκορύφωμα της 'επινοημένης παράδοσης'. Γιατί συμβαίνει αυτό, το ομολογεί ο ίδιος ο συγγραφέας, αφού ταυτίζει την περίοδο αυτή με την 'ένδοξη' βικτοριανή εποχή της αποικιοκρατικής Αγγλίας. Επιλέγοντας την παρουσίαση του ρόλου των βασιλικών τελετουργιών αυτής της περιόδου, ο D. Cannadine αποφαινεται και επί των συμφραζομένων (πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών, κ.λπ.) που τη συγκροτούν. Ενδιαφέρον έχει η παρατήρησή του ότι η εξέλιξη των τελετουργικών φαινομένων είναι αντιστρόφως ανάλογη προς τη θέση της μοναρχίας. 'Όταν η θέση της μοναρχίας επιδεινώνεται, όταν η ισχύς της μειώνεται, τότε οι τελετουργίες, με αποκορύφωμα τη στέψη, εκλαμπρύνονται προφανώς ως αντίβαρο για τη φθίνουσα ισχύ της μοναρχίας. Η σταδιακή επικράτηση της δημοκρατίας μέσω του δικαιώματος ψήφου και της λαϊκής κυριαρχίας οδηγεί τον συγγραφέα στο, μη αναμενόμενο καταρχάς, συμπέρασμα ότι όσο περισσότερο δημοκρατικοί γινόμαστε τόσο περισσότερο θα μας αρέσει η επίδειξη και το θέαμα 'που πάντα ευχαριστούσαν το χυδαίο'. Εάν σε αυτή την εξέλιξη προσθέσει κανείς και τον δημόσιο χώρο, που σταδιακά απελευθερώνεται από τις επιδράσεις και τους καταναγκασμούς του 'παλαιού καθεστώτος' και εάν λάβει κανείς υπόψη του τη δύναμη που άρχισε να αποκτά η δημοσιότητα μέσω του Τύπου, τότε η ανάγκη νομιμοποίησης της βρετανικής μοναρχίας καθίσταται επιτακτικότερη, οι τελετουργίες ουσιαστικότερες και συνάμα πιο επινοημένες. Αυτή η προσπάθεια την οποία αναλαμβάνουν λίγο-πολύ όλες οι χώρες είναι αυτό που ο συγγραφέας ονομάζει 'επινόηση της ισχύος'. Σε μια κοινωνία, γράφει ο Cannadine, που αλλάζει ραγδαία αλλά και ουσιαστικά –δηλαδή στις δομές της–, η μοναρχία παραμένει αληθινή στον δημόσιο τελετουργικό της ρόλο, εγγύηση ασφάλειας, σταθερότητας και συνέχειας, διαφυλάσσοντας, με τον τρόπο αυτόν, τις παραδοσιακές αξίες. Συμπέρασμα του συγγραφέα: κάθε καθεστώ (παλαιό ή νέο), σε κάθε εποχή, έχει ανάγκη παραδό-

σεων για να υπάρξει. Οι περισσότερες από αυτές τις παραδόσεις είναι επινοημένες.

Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της ευρύτητας των επινοημένων παραδόσεων έχει η μελέτη του *Bernard Cohn* για τη μορφή (τις μορφές) της εξουσίας στη 'βικτοριανή Ινδία'. Το πρόβλημα που τίθεται εδώ είναι πώς, σε μια αχανή χώρα, όπως η Ινδία, με το πλήθος των πολιτισμών, των γλωσσών, των φυλών, των παραδόσεων που την απαρτίζουν, μια αποικιακή δύναμη, η Αγγλία, επιβάλλει συνολικώς παραδόσεις που εξυπηρετούν τη συνεκτικότητά αυτής της αντιφατικής χώρας. Η καταρχάς απάντηση που δίδεται είναι ότι αυτό γίνεται μέσω μεταφοράς αλλά και επινοήσεων: τόσο όσο αφορά τις τοπικές παραδόσεις όσο και εκείνες της κεντρικής, της αποικιοκρατικής δύναμης. Το πρώτο, λοιπόν, που έπρεπε να γίνει ήταν η 'κατάλληλη διάταξη των ομάδων', με λίγα λόγια, η τακτοποίηση του περιπλοκου συστήματος των καστών. Η 'τακτοποίηση' αυτή βασιζόταν στις παραδοσιακές αρχές ιεράρχησης που διευκόλυναν την αποικιοκρατική δύναμη να επιλέξει τις ανώτερες ιεραρχικά κάστες στη βοήθεια και τη συνεργασία των οποίων θα στηρίζε την εξουσία της. Για τον λόγο αυτόν η βασίλισσα, όχι μόνον δεσμευόταν απέναντι στους γηγενείς '*των εδαφών μας*' (υπογράμμιση Η. Κ.) αλλά υποσχόταν τον σεβασμό των θρησκειών τους και των αρχαίων δικαιωμάτων, των ηθών και των εθίμων της Ινδίας. Με τον τρόπο αυτόν τέθηκαν τα θεμέλια μιας ιεραρχημένης αποικιακής δύναμης η οποία, παρά την πολυπλοκότητα και την πολυμέρειά της, μπορούσε να κυβερνηθεί εφόσον ήταν εξασφαλισμένη όχι μόνον η θέση καθενός σε αυτή αλλά και η εξουσία η οποία βρισκόταν στα χέρια της αποικιακής δύναμης. Για τον λόγο αυτόν 'η εξουσία από τη στιγμή που επιτυγχάνεται πρέπει να έχει ασφαλές και χρησιμοποιήσιμο παρελθόν' (J. H. Plumb). Αυτό που αναδεικνυόταν ήταν, με τους όρους του R. Inden, ακριβώς η 'πολιτισμική-συμβολική δομή' και οι δυσκολίες καθορισμού αυτής της δομής ήταν εκείνες που, στη διάρκεια του πρώτου ημίσεως του 19ου αιώνα, οδήγησαν στη συγκρότηση ενός τελετουργικού ιδιώματος που διευκόλυνε την εκπροσώπηση της βρετανικής εξουσίας στις φυλές και τους λαούς της Ινδίας. Αυτήν την πολιτισμική-συμβολική δομή, που κατασκεύασαν οι Βρετανοί, επιχείρησε να αλλάξει το κίνημα των δικαιωμάτων με επικεφαλής τον Γκάντι, επινοώντας τις δικές του τελετουργίες.

Στην αποικιοκρατούμενη Αφρική, η οποία έχει λίγο ερευνηθεί από τους ιστορικούς, αφιερώνει τη δική του μελέτη ο *Terence Ranger*. Εκείνο που διακρίνει την Αφρική από την Ινδία είναι ότι η πρώτη δεν διέθετε τις συγκεκριμένες τιμές και τελετουργίες που διέθετε η δεύτερη. Για τον λόγο αυτόν,

οι Ευρωπαίοι έποικοι ήταν υποχρεωμένοι να στηριχθούν στην ιδέα μιας συγκεντρωτικής 'αυτοκρατορικής μοναρχίας'. Και όσον αφορά τους Βρετανούς και τους Γερμανούς, αυτό δεν ήταν δύσκολη υπόθεση αφού και οι δύο λαοί διέθεταν, οι μεν πρώτοι τη μονάρχη τους, οι δε δεύτεροι τον Καίzer τους. Δυσκολίες σε αυτή την περίπτωση αντιμετώπισε η τρίτη αποικιοκρατική δύναμη της Αφρικής, η Γαλλία, που διέθετε μια δημοκρατική παράδοση στην οποία έπρεπε να ενσωματώσει τους λαούς των αποικιών της. Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση του συγγραφέα ότι η έλλειψη μοναρχικής παράδοσης στην Αφρική υποχρέωσε τους βρετανούς αξιωματούχους να επινοήσουν αφρικανικές παραδόσεις για τους Αφρικανούς. Επειδή η 'παράδοση' ήταν σεβαστή και έπαιξε ρόλο στη ζωή των Βρετανών, θεώρησαν ότι το ίδιο συνέβαινε και με τους Αφρικανούς και για αυτό 'έβλεπαν ευνοϊκά ό,τι θεωρούσαν παραδοσιακό στην Αφρική και άρχισαν να κωδικοποιούν και να διαδίδουν τις παραδόσεις αυτές, μετασχηματίζοντας έτσι ευέλκτα έθιμα σε άκαμπτες συνταγές'. Το πρόβλημα που ο συγγραφέας θέτει είναι κατά πόσον η ιστορία της Αφρικής, την οποία γράφουν κυρίως Ευρωπαίοι, είναι επινόηση ή κατασκευή των τελευταίων όταν, μάλιστα, υπακούει στις επιταγές της δικής τους ιστορικής, πολιτισμικής ή όποιας άλλης εμπειρίας. Τα 'ψευδή μοντέλα της αποικιακής κωδικοποιημένης παράδοσης' που επικρατούν 'όχι μόνον παρείχαν στους λευκούς μοντέλα διοίκησης αλλά, επίσης, προσέφεραν σε πολλούς Αφρικανούς μοντέλα «μοντέρνας» συμπεριφοράς'. Η ανάγκη για παραδόσεις επάνω στις οποίες οι Ευρωπαίοι θα στήριζαν την κυριαρχία τους στην Αφρική οδήγησε στην επινόηση των 'κατάλληλων' παραδόσεων. Από την άλλη, η ανάγκη των Αφρικανών να αντισταθούν στις εισηγμένες επινοημένες παραδόσεις τους οδήγησε να επινοήσουν δικές τους παραδόσεις. Διαφορετικά διατυπωμένο ως προς την ουσία του: Ευρωπαίοι και Αφρικανοί επινοούν παραδόσεις στην προσπάθειά τους, οι μεν πρώτοι να εμπεδώσουν την κυριαρχία τους, οι δε δεύτεροι να αμυνθούν. Οι επινοημένες παραδόσεις των Ευρωπαίων είναι επιθετικές, οι επινοημένες παραδόσεις των Αφρικανών αμυντικές. Το λειτουργιστικό στοιχείο στις επινοημένες παραδόσεις δεν διαφεύγει της προσοχής του συγγραφέα. Ο ίδιος καταλογίζει στις επινοημένες παραδόσεις των Βρετανών του 18ου αιώνα 'τη δημιουργία μιας τεράστιας πολύπλοκης βιομηχανικής κοινωνίας'. Το ίδιο βλέπει να γίνεται και στην Αφρική, όπου οι λευκοί αποικιοκράτες 'στηρίχθηκαν στην επινοημένη παράδοση προκειμένου να αποκτήσουν την εξουσία' ενώ 'στον βαθμό που συνειδητά απευθύνονταν στους Αφρικανούς, οι επινοημένες παραδόσεις της Ευρώπης του 19ου αιώνα θεωρούνταν ακριβώς ως φορείς «εκσυγχρονισμού»'.

Η επινοήση παραδόσεων, λοιπόν, στην υπηρεσία του εκσυγχρονισμού τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αφρική.

Η 'μαζική δημιουργία παραδόσεων' πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ευρώπη είναι το αντικείμενο της μελέτης του *Eric Hobsbawm*. Στη δημιουργία αυτή συμμετέχουν το ίδιο ενεργά τα κράτη όσο και οι κοινωνίες. Στην πρώτη περίπτωση, οι επινοήσεις είναι πολιτικού περιεχομένου, στη δεύτερη κοινωνικού. Και στη μία και στην άλλη, οι παραδόσεις επινοούνται διότι εξυπηρετούν ή οφείλουν να εξυπηρετήσουν κάποιον σκοπό. Το κράτος ενδιαφέρεται για την εδραίωση και τη νομιμοποίηση της εξουσίας του, πολύ δε περισσότερο σε μια εποχή, όπως εκείνη του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, οπότε η διεύρυνση της δημοκρατίας δημιουργούσε εντάσεις για τις οποίες το παλαιό καθεστώς δεν ήταν κατάλληλα εξοπλισμένο. Σε εκείνη την εποχή γίνεται συνείδηση η σημασία την οποία αποκτούν τα ανορθολογικά στοιχεία για τη διατήρηση της ηρεμίας και της συνέχειας μέσα στο κράτος. Διάφορες επιστήμες του ανθρώπου, από την κοινωνική ψυχολογία μέχρι την ανθρωπολογία, από την πολιτική επιστήμη μέχρι την κοινωνιολογία, αναγνωρίζουν πως 'οτιδήποτε και να ήταν εκείνο που κρατούσε ενωμένες τις συλλογικές οντότητες αυτό, πάντως, δεν ήταν ο ορθολογικός υπολογισμός των ατομικών μελών'. Η απειλή που συνιστούσαν για το δημοκρατικό κράτος τα ανορθολογικά στοιχεία όπως και οι επαναστατημένες μάζες έγινε προσπάθεια να αντιμετωπισθεί με την επινοήση παραδόσεων που θα θωράκιζαν το κράτος απέναντι στον ανορθολογισμό των οπαδών του παλαιού καθεστώτος και απέναντι στους επαναστάτες.

Την απειλή που προερχόταν από το παλαιό καθεστώς και τους θεσμούς του (εκκλησία, μοναρχία), η Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία την αντιμετώπισε –με όρους επινοήσης παραδόσεων– με τη στοιχειώδη εκπαίδευση ως κοσμοκικού ισοδύναμου της εκκλησίας, με δημόσιες τελετουργίες –για παράδειγμα, την ημέρα της Βαστίλης– και με τη μαζική κατασκευή δημόσιων κτιρίων. Και με τις τρεις αυτές επινοήσεις, η Τρίτη Γαλλική Δημοκρατία στρέφεται εναντίον εκείνων των δυνάμεων που την απειλούσαν από τα δεξιά και ενσωματώνει τις δυνάμεις που την απειλούσαν από τα αριστερά.

Την άνθιση επινοημένων παραδόσεων διαπιστώνουμε και στη Δεύτερη Γερμανική Αυτοκρατορία, μόνον που το περιεχόμενο αυτών των επινοήσεων διαφέρει ριζικά από εκείνο της Γαλλίας, γεγονός που εξηγείται από το διαφορετικό παρελθόν αλλά και παρόν αυτών των δύο μεγάλων κρατών.

Αναφερόμενος στο παράδειγμα των ΗΠΑ, ο Ε. Hobsbawm διαπιστώνει ότι το κύριο πρόβλημά τους ήταν (και είναι) πώς θα αφομοιώσουν το πλήθος

των μεταναστών και πώς θα συγκροτήσουν με αυτούς μια νέα και ενιαία εθνική οντότητα. Χρησιμοποιώντας μια έκφραση προσφιλή από τη διαδικασία συγκρότησης της εθνικής συνείδησης σε Γαλλία και Ιταλία, το πρόβλημα των ΗΠΑ ήταν, αφού οργανωθούν σε ανεξάρτητο κράτος, να δημιουργήσουν και τους Αμερικανούς. Χαρακτηριστικό του 'καλού Αμερικανού' ήταν η 'σχολαστική εκτέλεση όλων των επίσημων και ανεπίσημων τελετουργιών'.

Οι επινοημένες παραδόσεις δεν είναι δυνατόν να απαριθμηθούν ούτε και να παρουσιαστούν. Βέβαια, ορισμένες καταστάσεις ευνοούν μαζικές όσο και ποιοτικές επινοήσεις παραδόσεων. Οι συγγραφείς αναφέρονται σε πλήθος επινοημένων παραδόσεων μεταξύ των οποίων σημαντικός είναι ο ρόλος των αθλητικών εκδηλώσεων, των ενδυμασιών, των σχολικών συνθηκών, κ.λπ. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα που διατρέχει όλες τις μελέτες του συλλογικού αυτού τόμου είναι ότι οι επινοήσεις παραδόσεων κάθε είδους σαφώς επιδρούν και διαμορφώνουν τους όρους λειτουργίας της κοινωνίας και της πολιτικής. Όμως, το πρόβλημα που τίθεται είναι εάν και κατά πόσον υπάρχει μια σχέση μεταξύ 'επινόησης' και 'αυθόρμητης παραγωγής'. Επειδή κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολο να αποδειχτεί, εκείνο που έχει σημασία να αντιληφθούμε είναι ότι, πέρα από προθέσεις των δρώντων υποκειμένων, υπάρχει και η ανάγκη των ιδίων των επινοημένων παραδόσεων ή των κατασκευασμένων καταστάσεων και γεγονότων να λειτουργήσουν σε ένα πλαίσιο που κάθε άλλο παρά επινοημένο ή κατασκευασμένο ήταν: για παράδειγμα, σε μια αποικία, σε ένα καθεστώς, σε έναν πόλεμο, σε μια νέα χώρα. Στις περιπτώσεις αυτές, οι κάθε είδους παραδόσεις υπακούουν περισσότερο στις ανάγκες του συστήματος, του περιβάλλοντος, παρά ακολουθούν την πορεία που διέγραψαν εκείνοι που τις επινόησαν.

Ο συλλογικός αυτός τόμος θέτει ένα πρόβλημα το οποίο λίγο έχει ασχολήσει τη μέχρι τώρα έρευνα. Η πραγματική διαδικασία δημιουργίας τελετουργικών και συμβολικών συνθέσεων δεν έχει μελετηθεί επαρκώς από τους ιστορικούς. Σε 'μεγάλο βαθμό παραμένει ακόμη σκοτεινή', γράφει στην *Εισαγωγή* ο Ε. Hobsbawm. Για τον λόγο αυτό καλεί τους ιστορικούς να ψάξουν να βρουν και να κατανοήσουν γιατί προέκυψαν αυτές οι ανάγκες για επινοημένες παραδόσεις. Όμως, το κλέσμα αυτό δεν περιορίζεται στους ιστορικούς αφού 'η μελέτη της επινόησης της παράδοσης είναι διεπιστημονική. Είναι ένα πεδίο μελέτης που κάνει να συναντώνται ιστορικοί, κοινωνικοί ανθρωπολόγοι και πολλοί άλλοι εργάτες της επιστήμης του ανθρώπου και δεν μπορεί να ερευνηθεί επαρκώς χωρίς μια τέτοια συνεργασία'.

Και κάτι τελευταίο: το βιβλίο αυτό *οφείλουν* να μελετήσουν όλοι όσοι

ενδιαφέρονται για τα προβλήματα της ιστορίας, της κοινωνίας, της πολιτικής τα οποία δεν αντιμετωπίζονται με τις παραδοσιακές μεθόδους και, ίσως, να έχουν αγνοηθεί από τις κατά καιρούς κρατούσες σχολές. Το γεγονός ότι η ελληνική μετάφραση δεν διευκολύνει πάντοτε την κατανόηση των σύνθετων αναλύσεων που οι συγγραφείς μας προσφέρουν, δεν πρέπει να αποτρέψει τους ενδιαφερόμενους. Με λίγη περισσότερη προσπάθεια θα καταφέρουν να το διαβάσουν. Για όσους, όμως, έχουν την ευχέρεια της αγγλικής γλώσσας παραπέμπουμε στο πρωτότυπο: *The Invention of Tradition*, edited by Eric Hobsbawm and Terence Ranger. Cambridge University Press, 1983. Σημειωτέον ότι, ως το 1999, το βιβλίο αυτό είχε γνωρίσει 13(!) ανατυπώσεις.

Ηλίας Κατσούλης

Joachim Fest, *Begegnungen. Über nahe und ferne Freunde* (Συναντήσεις. Για κοντινούς και μακρινούς φίλους), Εκδόσεις Rowohlt, Αμβούργο 2004, 383 σελ..

Ο Joachim Fest είναι γνωστός στη γερμανική και την ευρωπαϊκή δημοσιότητα με την ιδιότητα του δημοσιογράφου και από τη θητεία του, επί μία εικοσαετία (1973-93), ως εκδότης της μεγάλης σε κυκλοφορία και ακόμη μεγαλύτερης σε δύναμη και πολιτική επιρροή συντηρητικής γερμανικής εφημερίδας *Frankfurter Allgemeine* (FAZ). Στην επιστημονική κοινότητα ο Fest εισήλθε, πάντως, νωρίτερα, ήδη το 1963-64 με την ολοκλήρωση της διδακτορικής του διατριβής με θέμα *Το Πρόσωπο του Τρίτου Ράιχ* – μια μελέτη που αναφερόταν στο ηγετικό πολιτικό προσωπικό του ολοκληρωτικού κράτους των Ναζί.¹ Επρόκειτο για μια εξαιρετική μελέτη γραμμένη, όμως, σε ‘ασυνήθιστα ψυχρό τόνο’, σχολίασε τότε με ανάμικτη διάθεση η κριτική. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, αφενός, επαινούσε τον συγγραφέα για την ικανότητά του να αναλύει με συναισθηματική απόσταση και, βέβαια, με πνευματική επάρκεια και ιδιαίτερη πρωτοτυπία ένα τόσο φορτισμένο αντικείμενο κάτι λιγότερο από μια εικοσαετία μετά την πώση του ναζιστικού καθεστώτος. Αφετέρου, όμως, εξέφραζε την απορία της για το εάν ‘ο γερμανικός λαός είναι ώριμος’ αλλά και εάν θα έπρεπε, ακολουθώντας τα μονοπάτια που του υποδείκνυε η ιστορική έρευνα και οι ερμηνευτικές απόψεις που αυτή αναδείκνυε, να αποστασιοποιηθεί εν τέλει από το βίωμα του εθνικοσοσιαλισμού.

Με την απόσταση των σαράντα και πλέον χρόνων που χωρίζει *Το Πρό-*